

Spis treści

Wstęp	7
1. Organizowanie i udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej na podstawie obowiązujących przepisów oświatowych	
1.1. Zalecenia do organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej	13
1.2. Dokumentowanie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej	21
2. Diagnoza funkcjonalna	
2.1. Pojęcie i cele diagnozy funkcjonalnej	23
2.2. Etapy postępowania w diagnozie funkcjonalnej	25
2.3. Sfery rozwojowe, które warto uwzględnić w diagnozie funkcjonalnej	26
3. Wybrane metody stosowane w diagnozie funkcjonalnej i ich charakterystyka	
3.1. Analiza dokumentów dziecka	29
3.2. Obserwacja	30
3.3. Analiza wytworów dziecka	33
3.4. Dialog, rozmowa	35
3.5. Narzędzia diagnostyczne	37
4. Sprawność ruchowa (motoryka duża)	
4.1. Ogólna charakterystyka rozwoju ruchowego dziecka w wieku przedszkolnym	39
4.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju ruchowego dziecka	43
4.3. Propozycje ćwiczeń rozwijających motorykę dużą	47
5. Sprawność manualna i grafomotoryczna (motoryka mała)	
5.1. Ogólna charakterystyka rozwoju sprawności manualnej i grafomotorycznej dziecka w wieku przedszkolnym	53
5.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju sprawności manualnej i grafomotorycznej	55
5.3. Propozycje ćwiczeń rozwijających motorykę małą	59
6. Percepcja wzrokowa	
6.1. Ogólna charakterystyka rozwoju percepcji wzrokowej dziecka w wieku przedszkolnym	63
6.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju percepcji wzrokowej	67
6.3. Propozycje ćwiczeń rozwijających percepcję wzrokową	70

7. Orientacja w schemacie ciała i kierunkach w przestrzeni	
7.1. Ogólna charakterystyka rozwoju orientacji w schemacie ciała i kierunkach w przestrzeni dziecka w wieku przedszkolnym	77
7.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju orientacji w schemacie ciała i kierunkach w przestrzeni	79
7.3. Propozycje ćwiczeń rozwijających orientację w schemacie ciała i kierunkach w przestrzeni	81
8. Percepcja słuchowa	
8.1. Ogólna charakterystyka rozwoju percepcji słuchowej u dziecka w wieku przedszkolnym	87
8.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju percepcji słuchowej u dziecka w wieku przedszkolnym	91
8.3. Propozycje ćwiczeń rozwijających percepcję i pamięć słuchową	96
9. Mowa	
9.1. Ogólna charakterystyka rozwoju mowy dziecka w wieku przedszkolnym	103
9.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju mowy	108
9.3. Propozycje ćwiczeń rozwijających mowę	111
10. Myślenie	
10.1. Charakterystyka niektórych aspektów rozwoju myślenia u dziecka w wieku przedszkolnym	115
10.2. Próby diagnostyczne do oceny rozwoju myślenia	124
10.3. Uwaga i pamięć jako regulatory procesów myślowych	132
10.4. Propozycje ćwiczeń rozwijających myślenie	135
11. Wybrane aspekty funkcjonowania dziecka w sferze emocjonalno-społecznej (dziecko w sytuacjach zadaniowych i zabawie)	
11.1. Ogólna charakterystyka rozwoju sfery emocjonalno-społecznej dziecka w wieku przedszkolnym	141
11.2. Zabawa	148
11.3. Propozycje sposobów oceniania funkcjonowania dziecka w sytuacjach zadaniowych i zabawie	151
11.4. Propozycje ćwiczeń rozwijających umiejętności społeczne	154
12. Diagnoza funkcjonalna oraz opracowanie programu pracy terapeutycznej dla dziecka czteroletniego	165
13. Zakończenie	179
14. Bibliografia	181
15. Akty prawne	185
16. Aneksy – arkusze diagnostyczne	187

Wstęp

W zawód nauczyciela, oprócz zadań związanych z kształceniem i wychowaniem dzieci, wpisana jest potrzeba udzielania wychowankom pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Zgodnie z rozporządzeniami Ministerstwa Edukacji Narodowej z 2017 roku¹ – pomoc psychologiczno-pedagogiczna powinna być zapewniana na terenie placówki, do której uczęszcza dziecko.

Pomoc organizowana jest wobec tych dzieci, u których rozpoznano potrzebę jej udzielenia w związku z niepełnosprawnością, specyficznymi trudnościami rozwojowymi, zaburzeniami zachowania i emocji oraz innymi szczególnymi potrzebami edukacyjnymi (np. wynikającymi z zaniedbań środowiskowych, sytuacji kryzysowych, zaburzeń komunikacji językowej, trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub zaniedbaniami środowiskowymi, choroby przewlekłej) bądź szczególnymi uzdolnieniami. Polega ona na zaspakajaniu indywidualnych potrzeb edukacyjnych i rozwojowych dzieci z uwzględnieniem ich możliwości psychofizycznych.

Wśród wymagań wobec przedszkoli podkreśla się, aby procesy wspomagania rozwoju i edukacji dzieci były zaplanowane, monitorowane i doskonalone. Podstawą do tych działań jest rozpoznanie możliwości psychofizycznych i potrzeb rozwojowych oraz sytuacji społecznej każdego dziecka.

Przepisy oświatowe podkreślają znaczenie obserwacji, przeprowadzanej przez nauczyciela na terenie placówki, konieczność systematycznej pracy z dzieckiem oraz wymóg dokonywania oceny efektywności podjętych działań². Ponadto w regulacjach prawnych wskazane są działania niezbędne do tworzenia optymalnych warunków do realizacji działalności dydaktycznej, wychowawczej i wspierającej rozwój dziecka.

O potrzebie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej może wnioskować nie tylko specjalista (np. psycholog, logopeda), ale także pracownik przedszkola/szkoły (np. nauczyciel, pomoc nauczyciela, asystent, pielęgniarka, higienistka) lub inna osoba (np. kurator sądowy, pracownik socjalny, asystent rodziny), która dostrzeże problemy lub szczególne uzdolnienia dziecka.

1) Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 sierpnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. 2017 poz. 1643). Rozporządzenie MEN z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz. U. 2013 poz. 199; z późniejszymi zmianami: Dz. U. 2017 poz. 1647); Rozporządzenie MEN z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek (Dz. U. 2017 poz. 1611).

2) Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 sierpnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. 2017 poz. 1643).

Idea udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej znana jest nauczycielom od dawna. Z racji istoty swojego zawodu nauczyciele zawsze dążyli do jak najlepszego rozwoju swoich podopiecznych. Stymulowali ten rozwój podczas realizacji bogatego programu przedszkolnego w danej grupie. Potrafili dostrzec zarówno dzieci o mniejszych zasobach poznawczych, jak i takie, które wykazywały szczególne uzdolnienia. Podejmowali z nimi indywidualną pracę, wspierali ich podczas zajęć, przygotowywali dla nich dodatkowe gry i zabawy w godzinach popołudniowych, rozmawiali o ich problemach i osiągnięciach z rodzicami.

Aktualnie obowiązujące przepisy obligują nauczycieli do wyodrębniania dzieci, które potrzebują pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz zaplanowania form udzielanego wsparcia, a także opracowania programów pracy terapeutycznej (prowadzonych w formie indywidualnej lub grupowej). Wykonanie tych zadań wymaga od pedagogów dużo uwagi, wysiłku, dobrego przygotowania merytorycznego.

W tym zakresie pomocne może być uporządkowanie wiedzy o prawidłowościach rozwojowych dziecka. Nauczyciele mają szeroką wiedzę praktyczną wynikającą z doświadczeń z codziennej pracy z dziećmi przedszkolnymi oraz bogaty warsztat metodyczny obejmujący różnorodne gry, zabawy, ćwiczenia, piosenki, rymowanki, pomysły na zajęcia plastyczne, ruchowe itp. Zadania, o których mowa w przepisach oświatowych wymuszają jednak, aby zawartość tego warsztatu uporządkować w taki sposób, by szybko i swobodnie wybierać z niego potrzebne elementy do oceny i wspierania rozwoju dziecka w konkretnej sferze.

Nasza publikacja jest formą wspierania nauczycieli w realizacji ich ważnych zadań. Zawarliśmy w niej niezbędne wytyczne, związane z przepisami oświatowymi, usystematyzowaną wiedzę merytoryczną oraz praktyczne wskazówki i gotowe projekty, które ułatwią stawienie czoła nowym wyzwaniom i obowiązkom.

Głównym celem niniejszej książki jest pomoc nauczycielom w zaprojektowaniu i zorganizowaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej dla dzieci – w zgodzie z nadal aktualizowanymi przepisami oświatowymi. W kolejnych rozdziałach książki zawarliśmy szczegółowe omówienie zagadnień, które mogą być przydatne i porządkujące przy planowaniu pomocy dla dzieci oraz wskazałyśmy, jakie powinny być kolejne etapy postępowania przy jej organizacji i udzielaniu. Nieprzypadkowa jest konstrukcja poszczególnych rozdziałów. W każdym z nich zamieściliśmy najpierw prawidłowości rozwojowe dotyczące danej sfery, dalej zadania diagnostyczne do oceny umiejętności i osiągnięć dziecka w tej sferze i wreszcie wskazówki do organizowania działań terapeutycznych i propozycje konkretnych ćwiczeń.

Rozdział pierwszy został poświęcony analizie przepisów oświatowych w kontekście organizowania działań wspierających rozwój dziecka z różnymi potrzebami edukacyjnymi. Chciałyśmy zwrócić uwagę na zmiany, jakie pojawiły się w ostatnich kilku latach, a także podkreślić zadania i obowiązki, które stoją przed nauczycielami.

Rozdział drugi zawiera omówienie pojęcia diagnozy funkcjonalnej, określenie celów, jakie powinna realizować dobrze wykonana diagnoza, a także wyszczególnienie kolejnych etapów postępowania w jej przeprowadzaniu. Podkreślamy w nim, że prawidłowo i wnikliwie przeprowadzona diagnoza funkcjonalna stanowi fundament i bazę do opracowania działań wspierających. Podpowiadamy również, jakie sfery rozwojowe warto uwzględnić, przystępując do przeprowadzenia diagnozy funkcjonalnej.

W rozdziale trzecim wskazujemy wybrane metody diagnostyczne, które można zastosować, wykonując diagnozę funkcjonalną. Prezentujemy takie metody, jak: analiza dokumentów, obserwacja, analiza wytworów dziecka (ze szczegółowym omówieniem zagadnień związanych z rysunkiem dziecka), rozmowa z dzieckiem, próby diagnostyczne.

Rozdział czwarty w całości jest poświęcony ukazaniu zagadnień związanych z rozwojem ruchowym dziecka. Pierwsza część rozdziału stanowi próbę scharakteryzowania rozwoju ruchowego dziecka w wieku przedszkolnym. Zebrałyśmy i pogrupowałyśmy w formie tabel umiejętności motoryczne dziecka przedszkolnego na różnych etapach wiekowych. W drugiej części rozdziału przedstawiamy propozycje prób oceniających ten rozwój. W części trzeciej zamieściłyśmy wskazówki, w jaki sposób rozwijać sprawność ruchową przedszkolaka wraz z opisem konkretnych ćwiczeń – do wyboru przez nauczyciela. Liczymy, że nasze propozycje będą stanowić inspirację do własnych twórczych pomysłów nauczycieli na ćwiczenia i zabawy wspierające motorykę dużą.

W analogiczny sposób skonstruowane zostały kolejne rozdziały, poświęcone innym ważnym sferom rozwojowym.

Rozdział piąty zawiera charakterystykę rozwoju sprawności manualnej i grafomotorycznej przedszkolaka z podsumowującym ujęciem poszczególnych umiejętności, przedstawionym w formie tabeli, oraz propozycje prób diagnostycznych do oceny motoryki małej i wskazówki oraz ćwiczenia do rozwijania tej sfery.

W rozdziale szóstym tematem przewodnim jest percepcja wzrokowa. Pokazujemy w nim, w jaki sposób i w jakich kierunkach rozwija się ta funkcja percepcyjna u dziecka przedszkolnego, jak mogą przejawiać się nieprawidłowości w jej rozwoju. Przedstawiamy skrótowe ujęcie prawidłowości rozwojowych w formie zestawienia w tabeli. Podajemy własne pomysły na próby diagnostyczne do oceny percepcji wzrokowej. Przypominamy ogólne zasady dotyczące organizowania działań ukierunkowanych na wspieranie dziecka w rozwoju tej sfery oraz przedstawiamy zbiór różnych ćwiczeń, które można wybrać i wykorzystać przy planowaniu terapii.

Rozdział siódmy dotyczy rozwoju orientacji w schemacie ciała, kierunkach i przestrzeni u dziecka przedszkolnego. Przedstawiamy prawidłowości i etapy kształtowania się orientacji kierunkowej i przestrzennej, propozycje prób diagnostycznych do oceny poziomu jej rozwoju oraz pokazujemy, w jaki sposób można ją rozwijać.

W rozdziale ósmym analizujemy rozwój percepcji słuchowej. Krótko charakteryzujemy znaczenie i funkcje bodźców słuchowych oraz stopniowy rozwój percepcji słuchowej u dzieci przedszkolnych. Opisane kierunki i prawidłowości ujęłyśmy, jak w poprzednich rozdziałach, w formie tabeli. Przedstawiamy próby diagnostyczne do oceny rozwoju tej sfery oraz wskazówki do jej rozwijania z zestawem praktycznych ćwiczeń do wykorzystania przez nauczyciela.

Rozdział dziewiąty poświęcony jest rozwojowi mowy. Skrótowo opisujemy kształtowanie się systemu językowego w podstawowym wymiarze. Podajemy orientacyjne prawidłowości rozwojowe dla trzy-, cztero-, pięcio- i sześciolatka oraz pomysły na próby diagnostyczne do oceny rozwoju mowy na poszczególnych etapach wiekowych. Nie wchodzimy w precyzyjne oceny, których mogą dokonać specjaliści, np. logopedzi, neurologi. Naszym celem jest podanie sposobów do szacunkowej oceny rozwoju sprawności językowej dziecka w celu jej usprawnienia bądź rozwijania. Podajemy różne praktyczne ćwiczenia i zabawy, które w atrakcyjny sposób mogą przyczynić się do rozwoju mowy przedszkolaka.

Rozdział dziesiąty zawiera charakterystykę wybranych aspektów rozwoju myślenia u dziecka w wieku przedszkolnym. Podkreślamy w nim ścisłe powiązanie dziecięcego rozumowania z działaniem i aktywnością zabawową. Skupiamy się na tych zakresach myślenia, które mają podstawowe znaczenie w osiąganiu sukcesów w szkole. Z niezwykle obszernej tematyki dotyczącej myślenia wybrałyśmy rozwój klasyfikowania, liczenia, dodawania i odejmowania. Podobnie jak w rozdziałach poprzednich, po opisaniu, w jaki sposób rozwija się myślenie w wybranych przez nas zakresach, podejmujemy próbę ujęcia tej charakterystyki w skróconej formie zestawienia tabelowego z podziałem na różne grupy wiekowe. W dalszej części rozdziału podajemy propozycje prób diagnostycznych do oceny rozwoju myślenia dziecka przedszkolnego oraz wskazujemy inne możliwości przeprowadzania zadań diagnostycznych, które można znaleźć w znanych publikacjach. Ostatnia część rozdziału to opis gier, zabaw i ćwiczeń, które można wykorzystać do rozwijania myślenia u dziecka przedszkolnego.

Rozdział jedenasty zawiera treści dotyczące rozwoju emocjonalnego i społecznego przedszkolaka. Charakteryzujemy w nim główne tendencje oraz kierunki rozwojowe oraz pokazujemy wzajemne powiązanie dojrzenia emocjonalnego, społecznego i umysłowego. Podkreślamy szczególną rolę zabawy w ogólnym rozwoju dziecka. Podajemy skrótowe charakterystyki rozwoju emocjonalno-społecznego dziecka od trzeciego do szóstego roku życia. Przedstawiamy propozycję arkusza obserwacyjnego do oceny osiągnięć rozwojowych dzieci w zakresie dojrzenia emocjonalno-społecznego. W końcowej części rozdziału zamieszczamy opisy zabaw, które w atrakcyjny sposób rozwijają kompetencje społeczne i wzbogacają świadomość emocjonalną u dziecka przedszkolnego.

Wyrażamy nadzieję, że uporządkowanie prawidłowości rozwojowych oraz propozycje i pomysły zadań do ich oceny (omówione w rozdziałach od

czwartego do jedenastego), stanowić będą pomocny materiał dla nauczycieli grup przedszkolnych. Nauczyciel może wybrać dla swoich potrzeb te próby, które odpowiedzą na ważne dla niego pytania diagnostyczne. Może również w podobny sposób skonstruować własne próby, które będą miały dla niego praktyczne znaczenie przy planowaniu pomocy. Propozycje zawarte w tej publikacji stanowią zatem inspirację do tworzenia zestawów diagnostycznych przez samych nauczycieli.

W naszej książce wielokrotnie podkreślamy, że pierwszym etapem objęcia dziecka pomocą psychologiczno-pedagogiczną w placówce oświatowej powinno być określenie poziomu jego rozwoju w poszczególnych sferach, czyli diagnoza funkcjonalna. Planując terapię, nauczyciel bazuje na dokonanej diagnozie, odnosząc się zawsze do poziomu rozwoju danej funkcji, a nie do wieku życia dziecka. Powinien również pamiętać o następujących po sobie etapach rozwojowych i wzajemnych powiązaniach dotyczących rozwoju poszczególnych funkcji. Nauczyciel określa zatem zawsze, co już dziecko potrafi i w stosunku do tych podstaw planuje swoje działania.

Ważnym momentem w udzielaniu dziecku pomocy psychologiczno-pedagogicznej jest właściwy dobór ćwiczeń ukierunkowanych na rozwój określonej sfery. Prowadzone z dzieckiem ćwiczenia muszą być dostosowane do jego realnych możliwości, powinny mieścić się w strefie najbliższego rozwoju³. Ćwiczenia nie mogą być zbyt łatwe ani zbyt trudne, gdyż nic nie wnoszą do rozwoju dziecka i nie mają wartości terapeutycznej⁴.

Dziecko chętnie wykona zadanie, gdy mieści się ono w zakresie jego możliwości. Kiedy proponowane zadanie jest zbyt trudne, może pojawić się odmowa jego wykonania albo bierny opór. Przy trudnych zadaniach niezbędne jest wsparcie terapeuty, który ponownie wytłumaczy, pokaże, zachęci, wyrazi przekonanie, że dziecko sobie poradzi⁵.

Dziecko kształtuje i rozwija swoje umiejętności poprzez działanie – aktywność własną, a nie bierne przyswajanie. Dlatego warunkiem, aby dziecko czegoś się nauczyło, jest zorganizowanie serii sytuacji, w których ma ono szansę zdobyć odpowiednią porcję doświadczeń. Następnie dorośli musi pomóc dziecku w przetwarzaniu tych doświadczeń w schematy umysłowe. Aby oddziaływania terapeutyczne były skuteczne, ważne jest dostarczenie dziecku odpowiedniej jakości i ilości tych doświadczeń⁶.

Terapia pedagogiczna musi być indywidualnie dostosowana do konkretnego dziecka (jego potrzeb, temperamentu, możliwości poznawczych, specjalnych uzdolnień itp.). Ważne jest elastyczne podejście do programu

3) Strefa najbliższego rozwoju to koncepcja zaproponowana przez L.S. Wygotskiego dla określenia różnicy między tym, co dziecko wie i potrafi zrobić samodzielnie a tym, co może osiągnąć przy niewielkiej pomocy, wsparciu dorosłego. Por. L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne*, PWN, Warszawa 1971.

4) E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze dla dzieci, które rozpoczynają naukę w szkole*, Edukacja Polska, Warszawa 2009.

5) E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Wspomaganie rozwoju umysłowego czterolatków i pięciolatków*, WSiP, Warszawa 2004.

6) *Ibidem*.

terapii. Niekorzystne jest sztywne trzymanie się schematów i dokładnie zaplanowanego scenariusza zajęć (zasada indywidualizacji). W pracy z dzieckiem ważne jest uwzględnienie także temperamentu i osobowości nauczyciela, tak aby praca z dzieckiem dawała satysfakcję obu stronom.

Rozdział dwunasty pokazuje, jak można w praktyce zastosować treści przedstawione w tej książce. Opisujemy krok po kroku, na konkretnym przykładzie dziecka czteroletniego, w jaki sposób nauczyciel dochodzi do zaplanowania form pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Omawiamy w nim etapy, które doprowadziły nauczycielkę do przeprowadzenia diagnozy funkcjonalnej, przedstawiamy sposób jej przeprowadzenia oraz prezentujemy wnioski, które pomogły jej zaplanować terapię.

Pracując nad książką, korzystałyśmy nie tylko z fachowej literatury z zakresu psychologii i pedagogiki, ale starałyśmy się również uwzględnić własne doświadczenia zdobyte w trakcie wieloletniej praktyki psychologicznej w pracy z dziećmi przedszkolnymi i nauczycielami.

W aneksie oraz na płycie CD dołączonej do książki zamieszczamy gotowe arkusze diagnostyczne z podziałem na sfery dla poszczególnych etapów wiekowych. Nauczyciel może z nich skorzystać, wykorzystując tylko interesujące go zakresy, np. wybrać zadania do oceny wyłącznie jednej lub dwóch, czy trzech sfer. Może też wybierać zadania dla dzieci młodszych lub starszych – odpowiednio do potrzeb i stawianych sobie pytań diagnostycznych. Zachęcamy do indywidualnego traktowania każdego dziecka i uwrażliwiamy na konieczność postrzegania go w szerszym kontekście uwarunkowań biologicznych i środowiskowych.

Licząc na przychylne przyjęcie naszych pomysłów, wierzymy, że mogą być one pomocne i stanowić inspirację dla nauczycieli, którzy stoją przed zadaniem organizowania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w placówkach wychowania przedszkolnego.